

Mer om Nikolai Ivanovitsj Sokolov - krigsfange i Strinda

Av Pål Olav Røstad

Bakgrunn

I *Årbok for Strinda historielag 2013* har Per Øverland en interessant og opplysende artikkel om Nikolai Ivanovitsj Sokolov, som var krigsfange i Strinda fra høsten 1944 til frigjøringen i 1945.

Opplysningene om Sokolov har Øverland fått gjennom et materiale som Sokolovs enke, Era Sokolova, sendte til Norsk hjemmefrontmuseum og videre til Trondheim byarkiv.

Strinda historielag har fått kopi av dette russisk-språklige materialet, og jeg har fått anledning til å gjennomgå det. Materialet gir svar eller tilleggsopplysninger til noen av de spørsmålene Øverland stiller i sin artikkel. Det gir også mulighet til å utdype noen av opplysningene om Sokolovs skjebne under krigen. Det forteller litt om Sokolovs liv i etterkrigsårene. Og det gir et levende og bevegende bilde av Sokolov selv som menneske i krig og fred.

Hva materialet omfatter

Krig og skjebne – Era Sokolovas fortelling om mannens krigs- og etterkrigsår, med utdrag av hans notisbøker ført i årene 1941 – 1989.

I Norge etter krigen – Nikolai Ivanovitsj Sokolovs minner fra Strinda og Trondheim fredsdagene 1945.

Litterære tekster av Nikolai Ivanovitsj Sokolov:

- *Nordmenn – våre venner* – To litterære skisser (*Den vesle jenta*, og *Det vesle huset med syringen*).
- *For din skyld* – fortelling (langnovelle) fra krigsfangenskap i Trøndelag.
- *Dikt fra krigsårene* – dikt av Nikolai Ivanovitsj Sokolov samlet av Era Sokolova og utgitt av det filologiske fakultetet ved St Petersburg statsuniversitet 2011.

Hvorfor materialet kom først 10 år etter Sokolovs død

Sokolov døde i 2000. Era Sokolova sendte materialet til Norge i 2010. Hvorfor kom materialet så lenge etter at Sokolov døde? Øverland skriver: "Den inngrodde mistenksomheten overfor alt utenlandsk kan nok også være forklaringen på at hun ventet ytterligere ti år før hun tok kontakt med norske myndigheter." Det kan selvfølgelig ha vært en medvirkende årsak. Men Era Sokolova sier selv: "Min mann var tilbakeholden og ikke mye åpen. ... å minnes krigen

var tungt. Mange detaljer ble jeg først etter hans død kjent med fra notisbøkene hans, som han skrev i i mer enn 45 år. Først nå, 10 år etter hans død, har jeg funnet styrke nok til å trosse smerten ved å gå igjennom dette materialet.”

Hva som skjedde det første året etter at Sokolov kom tilbake til Russland

Øverland skriver: ”Nikolai satt altså i leir etter hjemkomsten fra juni 1945 til mai 1946. ... han ble demobilisert i mai 1946. Vi bør derfor holde det litt åpent hvordan hans liv artet seg året etter at han kom til hjemlandet.”

Han sier også: ”Sokolov ble altså etter et kort opphold i samleirene i Melhus sendt tilbake til hjembyen ved Nevafloden.” (Leningrad.)

Men Era Sokolova forteller at fangene ble sendt gjennom Vyborg (i Karelen) (”soldater med automatvåpen rundt toget”) til en filtrasjonsleir 600 km øst for Moskva (Suslonger i Mari), der de ble kontrollert og gransket av medarbeidere i kontraspionasjeorganisasjonen SMERSJ. 25. august 1945 ble granskingen avsluttet. Mange år senere, i 1956, skriver Nikolai i notisboka si: ”Heldigvis, selv da fant de ikke noe å anklage meg for.” Era sier at tidligere krigsfanger (formodentlig de som var ”frikjent” som Nikolai) måtte fortsette i hæren og arbeidet på forskjellige områder. Siden Nikolai var utlært som

Nikolai Sokolov ca. 1975. Kopi fra Era Sokolova.

elektromontør, ble han plassert i en arbeidsbrigade som arbeidet med å strekke ledninger til fjerne landsbyer i Sverdlovskfylket (i Ural), der det ikke var elektrisitet. I mai 1946 fikk han attest fra universitetet i Leningrad om at han kunne få igjen studieplassen sin, og 22. juni vendte han tilbake til ”hjembyen ved Nevafloden”. Da hadde han vært borte i 5 år.

Sokolovs krigsfangeperiode før han kom til Norge

Som Øverland forteller, meldte Nikolai seg frivillig til krigstjeneste. Han melde

seg faktisk allerede 23. juni 1941, dagen etter tyskernes angrep på Sovjetunionen. Det går fram av materialet at tropene var dårlig utrustet, og allerede 20. september var Nikolai tatt til fange. I årene fram til høsten 1944 var han i fangeleirer og på utarbeid i områdene rundt Leningrad, Narva, Riga og Vilnius. I 1942 fikk han tyfus, men overlevde.

To ganger lyktes det ham å rømme, men begge gangene ble han tatt. Øverland skriver: "Tyskerne hadde som praksis å skyte fanger som rømte. ... At Nikolai overlevde to fluktforsøk, er nesten uforklarlig." Materialet gir heller ikke noe fullgodt svar. Om slutten på det første fluktforsøket (i oktober 1942 under skogsarbeid) forteller Era at tyskerne trodde at Nikolai og hans to medrømlinger var russiske soldater (som de ikke hadde ventet å finne i dette området), og da de fant ut at rømlingene ikke var soldater, men rømlinger, ble de så lettet at de sendte dem i fengsel i stedet for å skyte dem. Det andre fluktforsøket (i mai 1944 under jordbruksarbeid) endte med at han ble tatt til fange av latvisk politi, som trodde han var russisk partisan og torturerte ham. Men da det ble kjent at han hadde rømt fra tysk fangenskap, ble han sendt til straffecelle i en krigsfangeleir, og ble der til han i august 1944 ble sendt til Tyskland og videre til Norge.

Krigsfange i Norge

Øverland gir et klart bilde av Nikolai som krigsfange i Norge. Bildet av Nikolai og det han opplever blir bekreftet gjennom de litterære tekstene han skrev både under fangenskapet og etterpå. De viser et sterkt menneske med omsorg for andre.

Fortellingen (langnovellen) *I ditt navn* (opprinnelig tittel *Historien om en flukt*) er slik som Øverland gjengir. Den er spennende, har driv, men er trist og tragisk, fordi den handler om et stolt og fint menneske som går til grunne i et umenneskelig system. Han kommer seg unna etter arbeidet omkring Dora i Nyhavna en mørk vinterkveld, men blir til slutt tatt til fange. Han blir torturert, og tar til slutt sitt eget liv for at tyskerne ikke skal få et enda større overtak på hans fangekamerater ved å henrette ham foran dem. Helten i fortellingen er et helstøpt menneske som hele tiden viser omtanke for andre i den situasjonen han er i.

Den litterære skissen *Det vesle huset med syringen* bekrefter den kontakten og det venneforholdet som Øverland beskriver så fint i sin tekst. I skissen er de russiske krigsfangene på veiarbeid i strøket der den norske familien bor, og skildringen viser en norsk kvinne som er på kjøkkenet sitt og forbereder matpakke og avis som hun skal gi til fangene. Slik slutter skissen: "Det var absolutt nødvendig å vite hvem av soldatene som hadde vakt den dagen. Hun hadde allerede funnet ut at vekten gikk i omgang

på tre soldater, og ut fra dette måtte hun handle.”

Era sier i innledningen til diktsamlingen at mot slutten av 1944 endrer tonen i diktene seg. Krigen går mot slutten, seier over fascismen forestår. I diktet *Minner* (4. mai 1945, Trondheim) klinger en lysende tanke:

*Slått av den reneste glede
ser du helt tydelig det
som du i årenes mørke
trodde du aldri fikk se*

Nikolai Ivanovitsj Sokolov etter krigen

Vi begynner denne omtalen med tre utdrag fra Era Sokolovas tekst *Krig og skjebne*:

”I slutten av august eller begynnelsen av september 1944 kom han til leiren ved Trondheim, der han var til krigens slutt. Krigsfangene arbeidet med veiarbeid, vedhogst, lasting, lossing osv. Fangene var bedre til mote nå takket være den røde hærs framgang og den uegennyttige hjelpen de fikk av nordmennene, som selv om de hadde vært okkupert av tyskerne i fem år, hjalp krigsfangene så godt de kunne, med aviser og matpakker. Nikolai Ivanovitsj skrev flere ganger om dette i sine opptegnelser, og hadde gode minner om Norge og nordmennene. Han hadde tatt vare på bilder og brev fra dem som hjalp våre krigsfanger.”

”Temaet fangenskap gav ikke Nikolai Ivanovitsj fred. Han så det som sin plikt å fortelle om det. I hans etterlatte papirer er det bevart dikt, skrevet i fangenskap og like etter krigen. Allerede i 1948/49 i Leningrad skrev han fortellingen *I ditt navn* (opprinnelig kalte han fortellingen *Historien om en flukt*.) Den forener hans egen skjebne med hans kameraters. Denne prosaen er dokumentarisk, den inneholder virkelige hendelser, fakta, mennesker som har eksistert, bare med andre navn, ofte gjenkjennelige. I hans opptegnelser er det mange utkast, og små kapitler fra andre, ikke fullførte arbeider. Han forstod at på den tiden var det umulig å få publisert noe. Han var heller ingen profesjonell forfatter, derfor lot han arbeidene bli liggende i skrivebordsskuffen som minner for seg selv.”

”Nikolai Ivanovitsj skrev ikke minnene om krigen på vanlig måte som en sammenhengende tekst. Jeg har samlet dem nesten som smuler og småbiter fra notisbøkene hans, som han førte fra 1945 til 1990. Det er vanlige notisbøker med oversikt over løpende saker, møter, arbeidsoppgaver på universitetet osv. Men fra tid til annen dukker det opp minner fra krigen, fra hendelser i etterkrigstiden, om fangenskapet og fanger. Disse minnene har jeg samlet sammen og presentert som et hele, selv om det gir teksten et litt fragmentarisk preg.”

Nikolais byrder var ikke over med krigen. Filtrasjonsleieren med pliktarbeid-

det etterpå førte selvsagt til at han måtte være forsiktig med alt. Han var heldig og fikk ta fatt på studiet ved universitetet i Leningrad igjen, men her måtte han helt sikkert være forsiktig – studieplassen representerte et privilegium som lett kunne tas fra ham. Det er nok forklaringen på at han ikke svarte på brevene fra sine norske venner. Og det må ha gjort vondt for et skikkelig menneske som Nikolai!

Hans profesjonsstudium ved universitetet var russisk litteratur. Han forstod bedre enn mange hvilken betydning litteraturen kan ha. Likevel kunne han ikke være med og kaste lys over krigsfangenes situasjon gjennom litterært arbeid. Først flere år etter den 20. partikongress i 1956, der Nikita Krustsjov tok sitt berømte Stalin-oppgjør, ble det mulig å utgi slik litteratur. Alexander Solsjenitsyns *En dag i Ivan Denisovitsj' liv* (1962) er den første (og en av de få) av sitt slag på denne tiden. Men Nikolai var ingen profesjonell forfatter, derfor ble hans litterære utkast liggende i skrivebordsskuffen.

Og meningene hans ble liggende i notisbøkene! 14. januar 1956 skriver han: "Den krigen vi har gjennomlevd har verken gitt oss noen *Stille flyter Don* eller *Krig og fred*. Og ikke vil den gi oss det heller, så lenge vi ikke ønsker å høre sannheten, uansett hvor bitter og stygg den er!"

Vi skjønner jo at skrivingen i notisbøkene ble hans form for terapi. Her kunne han sette ord på de vanskelige følelsene, og her kunne han prøve å oppmuntre seg selv: 9. januar 1947: "Når jeg blir trist og nedfor, tenker jeg på Gatsjina (leir i Latvia.) Stor leir. Vi skal steike lus. Vi sitter på bakken ved inngangen. Jeg ser med lengsel på den blå, sommerlige himmelen, på de hvite, lodne skyene, og tenker: 'Var det virkelig slik: universitetet, forelskelse, fortiden...' Men her er jo universitetet! Jeg er her, det er mitt nå, og jeg tenker: Var det virkelig slik: fangenskap, lus, fangeleirer?"

Det verste for Nikolai var mangel på tillit fra myndighetene, negative holdninger og manglende forståelse for krigsfangenes situasjon. 2. mai 1946 i Sverdlovsk: "For et år siden var vi fulle av glede i ferd med å vende tilbake til livet. Hvordan kan det ha seg at der, i det fremmede (Norge) var det medfølelse og hjelp, glede over vår glede, mens her har ingen i det hele tatt vært opptatt av hvordan vi har det? Og likevel lyser det en stille glede i oss som har gjennomgått så mye."

Den skeptiske holdningen fra myndighetene skinte igjennom i mange år mot de tidlige fangene. I 1945: "De spør meg mistenksomt og uvennlig: 'Hvorfor er du i live?'" I 1949: "Jeg får ikke forfremmelse på arbeidet, enda det er klart at jeg kan greie mer enn jeg gjør nå. Og grunnen er spørreundersøkelsene. Så rart det enn synes – jeg er ennå ikke ute

av fangenskapet.” I 1955: ”Så mange bitre fornærmelser, lidelser, så vondt å støte hodet mot en mur av likegyldighet, ja enda verre, skadefryd.” I 1956: ”Så mange avhør, angivelser, forfølgelser, spørreundersøkelser!” Så sent som i 1981 opplevde Nikolai at det ble stilt spørsmål om den militære enheten han hadde vært i, faktisk hadde eksistert. (Situasjonen rundt dette gikk så hardt inn på ham at han fikk hjerteinfarkt.)

Men han opplevde at det løsnet noe etter den 20. partikongress i 1956. I april 1957 fikk han deltakermedaljen for den store fedrelandskrigen 1941-45, i oktober 1957 fikk han medaljen for forsvaret av Leningrad, og i 1973 fikk han minnermerket for folkevernet av Leningrad. Disse anerkjennelsene så han på som noe av det mest dyrebare i livet.

I 1959 ble Nikolai medlem i kommunistpartiet. En av forslagsstillerne var forfatteren Fjodor Abramov (forfatter fra tøværperioden etter 1956). Det er ikke noe i det foreliggende tekstmaterialet som antyder noe spesielt politisk engasjement hos Nikolai. Det som Øverland skriver om hans barndom og oppvekst skulle vel heller tilsi en grad av skepsis overfor det statsbærende partiet. Era kommenterer partimedlemskapet slik: ”Å bli tatt inn i partiet ble for ham et uttrykk for anerkjennelse av hans tid i det militære, et uttrykk for at han var en like god soldat som andre frontsoldater.” Nikolai sier: ”Dette setter strek over en lang periode – etter krigen

– av mistenksomhet, diskriminering, press og mistillit.”

Nikolai arbeidet ved universitetet i Leningrad fra 1948 til 1990, og gikk veien fra laborant til professor. Hans fagområde var russisk litteraturvitenskap, og han har utgitt flere bøker om litteraturvitenskapelige emner. De siste 10 årene av sitt liv var han alvorlig syk. ”Han var lenket til sengen, men selv i denne tunge tilstanden fantaserte han om krigen og kjempet.” Slik beskrev han det selv i 1989: ”Minnet om krigen sitter i meg, fra det er det ingen redning.”

Hvorfor meldte han seg frivillig til krigstjeneste 23. juni 1941? I 1965 skriver han i notisboka, etter et besøk på sine hjemlige trakter i Vologda: ”Russland, mitt fedreland, mitt fødeland! Her forstod jeg nesten biologisk hvorfor jeg er russisk til siste blodstråpe, hvorfor jeg ikke gjennomlevde en eneste dag i krigsfangeleiren uten å forberede meg på seier, selv med bare en tusendels sjanse ...”; i 1949 skriver han: ”...jeg varmet meg på kjærligheten til folket og landet som hadde frembragt meg.” ”Pin meg, slå meg, men jeg, jeg vil være den samme: Uansett hvilke prøvelser jeg utsettes for, bærer jeg med meg kjærligheten til mitt hjemland, dets sanger og dikt, til livet.” Det var kjærligheten til Russland som drev ham.

Senere gir han uttrykk for at denne fedrelandskjærligheten også har ført ham til det yrkesvalget han tok.

Da kan det passe å begynne avslutningen av denne artikkelen med et utsnitt av diktet *Høst* som Nikolai skrev i fangeleiren i Strinda i oktober/november 1944:

*Det fryder meg at fienden ikke makter
å finne hva jeg kjærlig tenker på.
Og fedrelandet mitt, og alt som er der
hjemme
Er kjent og kjær musikk i livet nå.
Jeg hører den, og sorg og tretthet blek-
ner
Ved lyden av en mektig jubelklang
Som toner i den vakre, gamle sang.*

Slik oppsummerer Era beretningen om mannen:

”Hele livet arbeidet Nikolai Ivanovitsj mye, han var ’en self-made man’, ikke

på grunn av, men på tross av livsvilkårene. Når jeg spør meg selv om hvordan han kunne holde ut, overleve og seire, så finner jeg følgende svar: Det var en solid, åndelig kjerne i ham, som kanskje skyldtes hans bonderøtter i Vologda: kjærlighet til fedrelandet og til livet, en sterk vilje, arbeidsglede, og tålmodighet. Mange ganger i livet, og ikke bare i krigsfangenskap, hadde han det vanskelig. Og hvis jeg skal kommentere livet hans med ett ord, så er ordet - ’overvin-nelse’.”

Pål Olav Røstad, f. 1940, er cand. philol. med russisk som et av fagene. Han har vært rektor på Bjertnes videregående skole i Nittedal, hvor han bor. (Etternavnet viser røtter i Bratsberg i Strinda).